

Nebyla šťastná, nebo byla nešťastná?

Keywords: negation, double negation, meaning, parts of speech, proper name

Klíčová slova: zápor, dvojitý zápor, význam, slovní druhy, vlastní jméno

Abstract

The article addresses various types of negatives in contemporary Czech. Speakers have many options to express semantic nuances. Advanced foreign students of Czech shall learn which variant prevails in different communication situations and what is its communication effect.

Článek pojednává o různých druzích záporu v současné češtině. Mluvní má k dispozici různé možnosti, pomocí kterých je možné vyjadřovat významové nuance. Pokročilejší zahraniční bohemista by si měl osvojit, která varianta v určité komunikační situaci převažuje a jaký je její komunikační účinek.

Při popírání obsahu výpovědi se v češtině rozlišují dva druhy mluvnického záporu, a sice zápor větný a členský. U větného záporu, který vyjadřuje negaci celkovou (úplnou), se záporka *ne* spojuje s přísudkovým slovesem (*Nekoupil to*), a to i se slovesem sponovým (*Nebyli doma*). O záporu členském hovoříme v případě, kdy se záporka *ne* klade před člen výpovědi, jehož se popření týká (záporka se píše odděleně), srov. *Ne každý tomu rozuměl. Ne vždy se to povedlo. Ne všude se setkali s pochopením.*

Vedle dvou výše zmíněných záporů existuje ještě zápor lexikální (záporná slova), kde je negace součástí lexikálního významu, srov. vybrané slovní druhy: *neplavec, nehezky, nesvůj, nejeden, nemálo, nesprávně* (viz dále) (srov. blíže Karlík, Nekula, Rusínová a kol. 1995, Čechová a kol. 2011 aj.).

U podstatných jmen se pro vyjádření záporu používá buď záporu větného (*Byl to úspěch – Nebyl to úspěch*), nebo záporu lexikálního, který ovšem mnohdy vyznívá výrazněji, přímočařeji (*Byl to úspěch – Byl to neúspěch*). Lexikální zápor se uplatňuje především tehdy, vyjadřují-li příslušné lexémy polaritu kladu i záporu (*člen – nečlen*,

schopnost – neschopnost, přítel – nepřítel apod.). Počet takových párů je ovšem omezený. Jindy sice bipolární dvojice existuje, protichůdné lexémy však mají jiný význam: *čas – nečas* (ošklivé počasí), *moc – nemoc* atd. Setkáme se také s případy, kdy je k dispozici pouze záporná podoba jména, často s hanlivým nádechem: *nemluva, neruda, nešika, nemrava, nestyda, nemotora* aj., jindy se jedná o ustálená spojení: *Ujžděli cestou necestou, Mlátili je hlava nehlava* atd.

Při vyjádření záporu se u podstatných jmen obvykle dává v řečové praxi přednost užití jiného lexému, resp. antonyma (popř. záporce u predikátového slovesa) před záporom lexikálním, srov. *Byl to odborník – Nebyl to odborník*, resp. *Byl to laik* (nikoliv *Byl to neodborník*), obdobně *Bylo to vítězství – Byla to porážka / prohra*. Dochází k tomu proto, že substantiva (na rozdíl od adjektiv) nabízejí dostatečně bohatý repertoár vhodných opozitních vyjádření.

Přídavná jména vyjadřují polaritu kladu a záporu pomocí zápornky *ne* (tedy lexikálně) poměrně často (*Byl spokojený – Nebyl spokojený / Byl nespokojený, Byli vychovaní – Nebyli vychovaní / Byli nevychovaní*), i když i zde se běžně užívají významově protichůdné lexémy (*Byl mladý – Byl starý, Byla veselá – Byla smutná*). Obdobně je tomu při vyjádření negace i v případě adverbii, srov. *Udělal to dobře – Udělal to špatně, Přišli brzo – Přišli pozdě* versus *Psala čitelně – Psala nečitelně, Vyjádřili se srozumitelně – Vyjádřili se nesrozumitelně* aj.

Jak je ze stručného přehledu zřejmé, při vyjádření záporu disponuje mluvčí různými možnostmi, jejichž prostřednictvím se mohou vyjadřovat různé významové nuance (např. *Udělal to dobře – Neudělal to dobře / Udělal to nedobře / Udělal to špatně*). Rodilému mluvčímu by volba mezi negací lexikální a adekvátním opozitem zásadnější potíže činit neměla, zahraniční bohemista by si měl náležitě osvojit, která alternativa v té které situaci převažuje a jaký je její komunikační efekt.

Literatura

- Čechová M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Hrdlička M., 1999, *Čech – Nečeč* „Naše řeč“ 82, č. 5, s. 269.
Hrdlička M., 2021, Proč Praslovan, Neslovan, ale všeslovan? „Český jazyk a literatura“ 71, č. 4, s. 188–192.
Karlík P., Nekula M., Rusínová Z. a kol., 1995, *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
Stich A., 1980, Psaní jmen typu Ultračeč, Pseudočeč „Naše řeč“ 63, č. 4, s. 215–217.